

راه های تحکیم خانواده در فرآیند جهانی شدن

<"xml encoding="UTF-8?">

جهانی شدن هر چند پدیده ای جدید محسوب می شود، ولی به یک معنا فرآیندی تاریخی است. بسیاری از ادیان دغدغه جهانگیر شدن داشتند، چنان که در آیاتی از قرآن به رسالت جهانی رسول اکرم (ص) تصریح شده است. جهانی شدن به فشردگی، درهم تنیدگی و وابستگی جهان تعریف شده است. در فرآیند جهانی شدن فشردگی زمان و مکان به حدی فزاینده است که به واسطه آن مردم دنیا کم و بیش و به صورت نسبتاً آگاهانه در جامعه جهانی واحد ادغام می شوند. فرآیند تدریجی جهانی شدن، مرزهای میان کشورها را کم رنگ می کند و انسان ها دیگر صرفاً شهروند جامعه و کشور خویش نیستند، بلکه شهروندی جهانی هستند. جهانی شدن فرآیندی اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. ممکن است آن را ارادی و آگاهانه بدانیم (جهانی سازی) یا غیرارادی و ناخودآگاه (جهانی شدن) یا ترکیبی از هر دو. هر چند این مسأله در ابعاد اقتصادی و تکنولوژیک مقدم و زیربنایی است، لیکن توجه و تأکید بر جهانی شدن فرهنگی بدین جهت است که آثار مستقیمی بر رفتار و هویت مردم و نهادهای اجتماعی دارد. از مشخصه های مهم جهانی شدن، افزایش بی سابقه ارتباطات است و در این فرآیند، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در روابط و کنش های اجتماعی، جنبه جهانی پیدا می کند و در مرحله نهایی ممکن است روابط و کنش های اجتماعی به شکل جدیدی بازسازی شود.

یکی از نهادهای مهم جوامع، خانواده است که بی تردید متأثر از توسعه و جهانی شدن، دچار تحولات جدی گردیده است. خانواده سه کارکرد اساسی دارد:

1- ارضای نیازهای عاطفی و روانی مرد و زن.

2- تداوم نسل انسانی.

3- پرورش و اجتماعی کردن فرزندان.

زن و شوهر به بهترین نحو نیازهای عاطفی و جنسی یکدیگر را برآورده می سازند؛ به طوری که این نهاد، عامل مهمی در حفظ سلامت اخلاقی افراد و جوامع بوده است. حمایت روانی زن و مرد از یکدیگر که ناشی از برقراری پیوندی ایمنی بخش و آرامش دهند است، بیش از هر رابطه انسانی دیگر بوده است. ازدواج قراردادی است به صورت طبیعی و با کمترین هزینه ها که تداوم نسل انسانی را تسهیل می نماید. پرورش اجتماعی فرزندان، که در پرتو عواطف مثبت والدین به بهترین نحو صورت می گیرد، از مهمترین کارکردهای خانواده است. روابط مناسب بین اعضای خانواده، شرط و زمینه اساسی ایفای این سه کارکرد است. بی تردید، اگر این روابط کاهش یابد یا به صورتی خشنودکننده نباشد، کارکردهای خانواده تضعیف خواهد شد.

الف - پیامدهای جهانی شدن برای خانواده

جهانی شدن نه تنها کارکردهای خانواده بلکه اصل و تمامیت آن را به چالش کشیده است. افزایش طلاق در جوامع غربی که حدود یک سوم ازدواج ها را در برمی گیرد و گسترش هم زیستی مشترک که در بسیاری از جوامع

غربی تا سه برابر افزایش یافته ، چالش هایی برای اصل و تمامیت خانواده در جوامع بشری است. صحبت از شکل های گوناگون خانواده، مانند خانواده تک والدی، ازدواج های قراردادی غیرسنتی و هم زیستی همجنس گرایان، اعم از زن یا مرد . چشم پوشی از اضمحلال تدریجی نهاد خانواده و تلاش استیصال گونه ای برای حفظ خانواده است. مثلاً خانواده تک والدی به این صورت که معمولاً زنان، داوطلبانه، فرزند خود را به تنهایی سرپرستی می کنند و در عین حال ارتباط خود را با مردان دیگر حفظ می کنند، به نوعی گسست خانواده سنتی را به دنبال دارد و فرآیند تولیدمثل را کاهش می دهد . علاوه بر این، کیفیت روابط در خانواده ها نیز متأثر از فرآیند جهانی شدن، روند نزولی را با سرعت کم و بیش می پیماید. جهانی شدن، به سبب اموری مانند تحول اساسی در ارتباطات، فردگرایی، مصرف گرایی و تضعیف فرهنگ های بومی، روابط بین اعضای خانواده را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. اکنون به بررسی اجمالی این تأثیرات می پردازیم.

پیشرفت های شگرف در زمینه فن آوری اطلاعات، روابط انسان ها را بیش از پیش تحت تأثیر ابزارهای رسانه ای و ارتباطی نظیر اینترنت و شبکه های رادیویی و تلویزیونی قرار داده است. مثلاً در ایران مردم به طور متوسط 5 ساعت تلویزیون نگاه می کنند. گاه کودکان و نوجوانان ما به تعبیری همه برنامه های تلویزیون را درو می کنند. اگر انسجام و وحدت اعضای خانواده را مهمترین مؤلفه کارآمدی خانواده محسوب کنیم، مهمترین آسیب استفاده افراطی از تلویزیون، خدشه دار شدن این امر در اثر کاهش روابط و از بین رفتن فرصت گفتمان مناسب است . واقعیت این است که اکنون در جامعه ما، تلویزیون، مهمترین عضو خانواده شده است، عضوی که بیشترین توجه را به خود جلب می کند، در روابط از همه فعال تر است و در عین حال رابطه غالب یک طرفه دارد که در این رابطه از هیچ یک از اعضای خانواده تأثیرپذیری ندارد.

اینترنت در جهت آخر با تلویزیون متفاوت است. ارتباطات در اینترنت می تواند دوطرفه باشد، ولی در واقع، دنیایی مجازی از طریق ارتباطات مجازی برای افراد بخصوص نوجوانان پدید می آورد. امروزه اعضای خانواده گاه ساعت ها زمان صرف ارتباطات مجازی می کنند و اعتنایی به سایر اعضا ندارند. به همین جهت، تعامل های سنتی به سستی گراییده است . تعامل های سنتی، عینی و واقعی، محسوس و بدنی (نوعی ارتباط غیرکلامی مانند تماس چشمی، تماس بدنی و غیراین ها) است. در عین حال افراد در این تعامل ها، امکان «دسترسی محدود» و «قدرت انتخاب» محدود دارند. همین فضای تعامل عینی و امکان دسترسی محدود باعث می شود، دوستی ها، همسایگی ها، پیوندها و ارزش های اخلاقی معنادار باشند. در مقابل در ارتباطات مجازی، تماس محسوس و بدنی نیست و امکان دسترسی گسترده و قدرت انتخاب متکثر، متنوع و متفاوت با تجربه های روزانه زندگی است. ارتباطات مجازی، فضایی مجازی پدید آورده که نه تنها ارتباطات واقعی را کاهش داده، بلکه به نسبیّت گرایی در ارزش های اخلاقی و دینی، کاهش واقعیت گرایی و گسترش نگرش و ارزش های مجازی و از بین رفتن یا مبهم شدن جهت زندگی منجر شده است . هر چند پیامدهای فوق به کلیه روابط اجتماعی بین افراد مربوط می شود و اعضای خانواده نیز از دیگران مستثنا نیستند، اما همان گونه که گفته شد، انسجام خانواده در گرو تعامل های عینی، واقعی و بدنی عمیق و گسترده و در عین حال منحصر به افرادی خاص است و تعامل های مجازی بیشترین آسیب را به چنین روابطی وارد می کند.

فردگرایی نیز به نوعی روابط خانوادگی را تحت تأثیر قرار داده است. افزایش طلاق و خانواده تک والدی، آسیب فردگرایی به تمامیت خانواده است. رشد فردیت، تعامل های سنتی در جوامع و بخصوص خانواده را سست و بی رنگ کرده است. آزادی محصول فردگرایی است. هر چند آزادی به یک معنا مطلوب و آرمان بشریت است، ولی

مفهومی از آزادی که نفی هر گونه هنجار و ارزش انسانی است، نظام بشریت را به فرد یا شیء می کشاند. اگر آزادی فردی را بی قید و بند کنیم، پیوندهای اجتماعی را نیز باید بر اساس منافع کامل فردی بنا کنیم. در این صورت هم بستگی های انسانی و ارزشی، پیوندهای درون خانوادگی بین زن و مرد، والدین و فرزندان و خواهران و برادران به سستی و اضمحلال منجر خواهد شد. آزادی جنسی و بی بندوباری در این روابط نیز بیشترین آسیب را به روابط عاطفی در خانواده وارد می کند و بستری برای گسست خانواده هاست، چنان که روابط جنسی زن با زن و مرد با مرد نیز عواقب ناگواری برای نهاد خانواده خواهد داشت.

بعد اقتصادی جهانی شدن، نیز پیامدهایی برای خانواده داشته است؛ ورود زنان به بازار کار منابع اقتصادی خانواده را متعدد کرده است. این امر هر چند فوایدی برای زنان داشته است، اما مسئولیت های خانوادگی آن ها را کم اهمیت کرده است. گاه زنان در ایفای هم زمان نقش شغلی و مسئولیت خانوادگی دچار تعارض هایی می شوند. بی تردید یکی از عوامل افزایش طلاق، استقلال اقتصادی زنان بوده است. چنان که پژوهش ها درخواست طلاق از سوی زنان شاغل را بسیار بیشتر از درخواست طلاق از سوی زنان غیرشاغل نشان می دهد. اثر مهم استقلال اقتصادی زنان بر روابط خانواده تنازع قدرت بین زن و مرد در خانواده است که به طور معمول به تقسیم معقول قدرت منجر نمی شود. پیش از این، قدرت تصمیم گیری در خانواده به طور سنتی در اختیار مردان بود. آثار جهانی شدن در خانواده، اگر به شیوه توزیع قدرت عادلانه در خانواده منجر نشود، گسترش اختلافات، تضعیف روابط و گسست خانواده اجتناب ناپذیر خواهد بود.

جهانی شدن، فرهنگ خانواده را به مصرف گرایی سوق داده است. جامعه جدید جهانی مصرف کنندگانی تولید می کند که خواسته های آنان از نظم پیشین پیروی نمی کند. آنان مصرف کنندگان آرمانی هستند که مصرف آن ها مبتنی بر لذت گرایی است و علاقه ای به پس انداز و آینده نگری ندارند. الگوها و تصاویری که مصرف گرایی، عرضه می کند، با ارزش های خانوادگی و شأن و منزلت انسانی سازگار نیست. مصرف گرایان در رسانه ها برنامه هایی ارایه می کنند که بی هیچ ملاحظه ای، منزلت انسانی را به خاطر اهداف مالی و شهرت، زیر پامی گذارند. پرستش ستاره های سینمایی مورد ترویج این برنامه ها، عزت نفس و حرمت اجتماعی نوجوانان و جوانان را خدشه دار کرده است.

به نظر می رسد عواملی مانند مصرف گرایی، فردگرایی، گسترش ارتباطات مجازی و تضعیف فرهنگ های بومی به کودک سالاری در خانواده ها منجر شده و جایگاه مهم پدر و مادر را که مهمترین نقش را در تربیت اجتماعی و اخلاقی کودکان دارند، تضعیف کرده است. گسست نسل ها نیز محصول چنین فرآیندی است.

ب - اصول و راه کارهای تقویت نهاد خانواده در فرآیند جهانی شدن

برای حفظ نهاد خانواده، از طریق تقویت روابط اعضای خانواده و ترویج ارزش های خانوادگی و استمرار مطلوب کارکردهای مهم خانواده، اصول و راه کارهای زیر پیشنهاد می شود.

1- تأکید بر استمرار و حفظ خانواده طبیعی: در طول تاریخ تا عصر حاضر، خانواده ها با عقد قراردادی بین زن و مرد تشکیل می شوند. در این خانواده ها، زن پس از ازدواج یا تا دوره ای معین، قرارداد ازدواج فقط با یک مرد داشت. ادیان الهی از جمله اسلام، مسیحیت و یهود تنها این نوع خانواده را به رسمیت می شناسند.

ازدواج موقت و چندزنی نیز صورتی از همین خانواده طبیعی است که به علت شرایط ویژه زنان و برخی ضرورت های فردی و اجتماعی در اسلام و برخی ادیان دیگر قانونی شمرده شده است. قرآن حصول پیوند عاطفی عمیق

میان زن و مرد و آرامش آنان را حاصل چنین قراردادی اعلام می کند . بدین ترتیب هرگونه پیوند و قراردادی که در این چارچوب نباشد را نباید خانواده محسوب کرد. بنابراین خانواده های تک والدی یا همجنس گرا یا هم زیستی آزادانه زن و مرد را نباید اساسی خانواده بدانیم. برای ترویج این اصل باید پیروان ادیان الهی، به ترویج خانواده طبیعی با بیان کارکردهای مؤثر اجتماعی و آثار مفید روان شناختی آن بپردازند. در مقابل نیز پیامدهای ناگوار گونه های نامناسب خانواده را تشریح نمایند.

2- همه نهادها و گروه های بشری دارای مراتبی هستند. خانواده نیز از این امر مستثنا نبوده است. برای تحکیم ساختار خانواده، لازم است جایگاه سنتی والدین را در خانواده استمرار بخشیم. والدین در تربیت و اجتماعی کردن فرزندان، نقش بسیار مهمی دارند و بی شک، بیشترین سرمایه گذاری مادی و عاطفی در خانواده، از سوی والدین صورت می گیرد. بی تردید ایفای این مسئولیت ها تنها در صورت برخورداری آنان از جایگاه بالاتر در خانواده میسر است. تقسیم قدرت بین زن و مرد نیز باید به شیوه های معقول و مناسب صورت گیرد. از آن جا که معمولاً مسئولیت اداره اقتصادی با مرد است، برخورداری او از جایگاه بالاتری در تصمیم گیری ها در استحکام خانواده تأثیر بسیاری دارد. زن نیز در محدوده هایی، تصمیم گیری را به عهده می گیرد و مرد هماهنگ با او عمل می کند. آموزه های اسلامی به خوبی این نحوه تقسیم کار و تصمیم گیری های خانوادگی بین زن و مرد را نشان می دهد .

3- تحکیم باورهای دینی در خانواده تأثیر مهمی در تقویت خانواده و ایفای کارکردهای آن دارد. یکی از مشکلات مهم فرآیند جهانی شدن، بروز بحران هویت در افراد و خانواده هاست. گم کردن جهت و معنای زندگی، افراد را دچار آشفتگی کرده و در مشکلات زندگی فردی و خانوادگی آنان را به استیصال می کشد.

مهمترین باورهای دینی، خداپرستی و توحید، اعتقاد به زندگی پس از مرگ و باور به رسالت انبیا و جانشینان آن ها است. باور و پای بندی به این امور، زندگی را از فضای مادی و دنیوی بیرون آورده و جهت اخروی و معنوی می دهد. ترویج چنین معنویتی در اعضای خانواده به ویژه والدین می تواند خانواده ها را از بسیاری بحران ها نجات دهد. پیوند والدین با مسایل معنوی، در هویت یابی و رفتار فرزندان نیز نقش دارد. لازم است آثار معنویت در زندگی را برای والدین و فرزندان تبیین نمود. برای ترویج خداگرایی، آشنا کردن فرزندان با عبادت گاه ها و شعائر دینی بسیار مؤثر است. حضور و مشاهده بناهای با عظمت و با شکوه دینی مانند مساجد و عبادت گاه های کهن که سال ها محل و مأوی خداپرستان بوده است، می تواند در معنویت افراد بخصوص جوانان بسیار مؤثر باشد. همچنین صحبت از زندگی پس از مرگ و مراحل مختلف آن، با استفاده از متون اصیل دینی در هویت یابی و جهت دهی زندگی افراد نقش مهمی دارد. برای ترویج رسالت انبیا در باور افراد نیز زندگی، سیره و اخلاق، رفتار و نحوه مواجهه آن ها با مسایل مهم زندگی می تواند الگوی مناسبی برای اعضای خانواده ها بخصوص جوانان فراهم کند. چنان چه، متون مشتمل بر زندگی نامه، الگوها و اسطوره های اخلاقی به شکلی جذاب و آموزنده به این نسل ارایه شود، آنان بخشی از هویت خویش را در الگوها و اسطوره ها می یابند .

4- استمرار و تحکیم روابط خویشاوندی، در حفظ و تقویت خانواده در فرآیند جهانی شدن بسیار مؤثر است. اکنون در بیشتر جوامع خانواده هسته ای، بیشتر خانواده ها را تشکیل می دهد. کم شدن رابطه بین خانواده هسته ای با سایر خویشاوندان بخصوص خانواده های اصلی زن و شوهر، موجب شد که آن ها در مشکلات مختلف زندگی خانوادگی، از حمایت های ویژه عاطفی و مادی خویشاوندان محروم باشند. این در حالی است که خویشاوندان با توجه به ارتباط خونی و عاطفی نزدیک و عمیق با خانواده هسته ای، می توانند بهترین حمایت ها را در اختیار آنان بگذارند، به همین جهت با توجه به مبانی اسلام، می توان برای خانواده مراتبی در نظر گرفت. خانواده مرتبه اول

همان زن و شوهر و فرزندان آن‌ها هستند. خانواده مرتبه دوم فرد، همسر و فرزندان او همراه با والدین او یا والدین همسرش می‌باشند. خانواده مرتبه سوم فرد نیز، خواهر و برادران او یا همسرش را نیز در برمی‌گیرد. با ترویج چنین تلقی از خانواده، نه تنها روابط اعضای خانواده بهبود می‌یابد و با مشکلات زندگی بهتر مواجه می‌شوند، بلکه روابط خویشاوندی را می‌توان با دید کارآمدتری نگریست.

5- رعایت مرزهای رفتاری و عاطفی درون خانواده و بیرون آن، اصلی است که برخی درمان‌گران خانواده برای سلامت و کارایی خانواده، لازم شمرده‌اند. زن و شوهر، در درون خانه باید از فضای فیزیکی و روانی مجزا از سایرین بهره‌مند باشند و در ساعت‌های معینی از شبانه روز جدا از سایرین امکان تعامل عاطفی و روانی داشته باشند. برای فرزندان بخصوص دختران در دوره کودکی دوم تا جوانی باید فضای اختصاصی در نظر گرفته شود و سایرین بدون اجازه آن‌ها وارد این فضا نشوند. متون اسلامی محدوده این فضاها را تعیین نموده است. بسیاری از انحرافات جنسی مانند همجنس‌بازی، تجاوز به کودکان و زنا با محارم که آثار روان‌شناختی ناخوشایندی دارد، در اثر عدم رعایت چنین مرزهایی است. همچنین باید بین اعضای خانواده و سایرین، مرزهایی باشد. هرگونه روابط جنسی و عاطفی ارضاکننده باید به همسر قانونی اختصاص یابد. حدود و شرایط نگاه کردن به سایرین و پوشش شرعی که در متون اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است، در واقع اشاره به همین مرزها و حدود است. مهمترین کارکرد این مرزها تحکیم روابط عاطفی بین اعضای خانواده، بخصوص زن و شوهر است.

6- کنترل استفاده از رسانه‌ها در خانواده، تنها راه حفظ انسجام خانواده و جلوگیری از فروپاشی آن به سبب ارتباطات مجازی است. از آن‌جا که شیوه کنترل از بالا (filtering)، معمولاً به آسانی خنثی می‌شود، بهترین راه تربیت خانواده، ترویج فرهنگ استفاده مناسب و معقول از رسانه‌هاست. هر چند هر روزه اخباری درباره آثار نامطلوب تلویزیون، رایانه و اینترنت به سلامت روانی و جسمانی افراد منتشر می‌شود، راه کار مناسبی برای ترویج استفاده مناسب از رسانه‌ها ارایه نشده است. در هر حال، استفاده از رسانه‌ها در بعد کمی و کیفی باید تعدیل و مهار شود. برنامه‌ریزی زمانی معینی برای استفاده اعضای خانواده از رسانه باید با توافق اعضای آن تدوین شود. از لحاظ کیفی نیز لازم است بر اساس ارزش‌های دینی، اخلاقی و بومی ملاک‌ها و مرزهایی برای استفاده از برنامه‌ها تعیین شود متناسب با مراحل تحول، برنامه‌هایی در اختیار فرد قرار گیرد. در سنین نوجوانی و جوانی که معمولاً افراد به درک عقلانی و انتزاعی می‌رسند، تبیین و توجیه ملاک‌های مطلوب و نامطلوب بودن برنامه‌ها، برای آن‌ها ضروری است.

در مجموع برای استمرار ارزش‌های دینی و اخلاقی در بین انسان‌ها، راهی به جز تحکیم خانواده نداریم. خانواده در معرض حملات و یورش‌های بسیاری قرار دارد. با این وجود باید مشکلات را اداره کرد، خانواده باید خود اختیار خویش را در دست گیرد و این امر ممکن است بی‌تردید خانواده مصرف‌کننده و منفعل مسیر نابودی را طی می‌کند. باید بین خانواده و توسعه، تعامل برقرار کرد و ارزش‌های دینی، اخلاقی و انسانی حاکم بر خانواده‌ها را حفظ و تقویت نمود.

پی‌نوشت‌ها :

1. آیاتی مانند «و ما ارسلناک الا رحمه للعالمین»، انبیاء/107 و «انی رسول الله الیکم جمیعاً»، اعراف/158.

2. گل محمدی، جهانی شدن، فرهنگ، هویت، تهران نشرنی، 1384.

3. ایمانی، محسن، جهانی شدن و شکاف نسل ها، چکیده مقالات کنگره بین المللی خانواده‌ها جهانی شدن، تهران، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران، مهرماه 1384.
4. آیات 21 سوره روم و 189 سوره اعراف بر این موضوع دلالت دارد.
5. آرگیل، مایکل، روان شناسی شادی.
6. Co habitation
7. شیخی، محمد تقی، جامعه شناسی زنان و خانواده، ص 105، تهران، نشر، سال های انتشار، 1380.
8. کارلسون، خانواده درمانی، ص.23
9. فروزنده، پایدار، بررسی اثرات جهانی سازی بر نهاد خانواده، همایش تقویت نظام خانواده، قم، اسفند 1384.
10. پور حسین، رضا، سخنرانی در همایش تقویت نظام خانواده، قم، اسفند 1384.
11. علی اصغر، احمدی، جهانی شدن و تحول الگوهای تعاملی، چکیده مقالات کنگره بین المللی خانواده و جهانی شدن، تهران انتشارات انجمن اولیاء و مربیان.
12. سعیدرضا، عاملی، جهانی شدن و ارزش های اخلاقی خانواده، چکیده مقالات کنگره بین المللی خانواده و جهانی شدن، مهرماه 1384.
13. شکوه، نوابی نژاد، جهانی شدن و تغییر ارزش ها در خانواده، همان.
14. بستان، حسین، اسلام و جامعه شناسی خانواده، ص 240.
15. سازگار، پروین، جهانی شدن و ساختار خانواده، چکیده مقالات کنگره بین المللی خانواده.
16. دیون، لوک، چشم انداز، جهانی شدن در خانواده های کانادایی، چکیده مقالات کنگره بین المللی خانواده.
17. سوره روم آیه 21.
18. سالاری فر، محمدرضا، خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی.
19. متون دینی ما، انبیاء علیهم السلام را الگوی مناسبی برای مردم معرفی می کند برای نمونه قرآن در آیه 4 سوره ممتحنه، حضرت ابراهیم (ع) و آیه 21 سوره احزاب پیامبر اسلام (ص) را به عنوان الگوی مناسبی برای مردم و آیات 11 و 12 سوره تحریم آسیه همسر فرعون و حضرت مریم (ع) را به عنوان الگویی مناسب برای زنان اعلام می کند.
20. شرفی، محمدرضا، معنویت در خانواده امروز، چکیده مقالات کنگره بین المللی خانواده و جهانی شدن.
21. سالاری فر، محمدرضا، خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی، بحث تعریف خانواده از نظر اسلام.
22. مینوچین، س، خانواده و خانواده درمانی، ترجمه باقر ثنائی.
23. سوره نور، آیه 58.
24. سالاری فر، محمد رضا، خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی، بحث مرزها در خانواده.